

Unutulan Mahalle ve Esnaf Kültürü: Köşebaşı Örneği

Arda KORKMAZ

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Ankara Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4457-8632>

ROR ID: <https://ror.org/04kwvgz42>

ardakorkmaz@hacettepe.edu.tr

Atıf Bilgisi

KORKMAZ, Arda. "Unutulan Mahalle ve Esnaf Kültürü: Köşebaşı Örneği". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 53 (Bahar 2025), 411-434.

Geliş Tarihi	01.02.2025
Kabul Tarihi	06.03.2025
Yayın Tarihi	12.07.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Ahmet Kutsi Tecer'in kaleme aldığı, edebiyat araştırmacıları tarafından Türk tiyatro tarihinde bir "köşebaşı" olarak nitelenen oyun; yarattığı birçok mahalleli tipi ve yaşayış biçimi ile Ortaoyunu özellikleri göstermekle birlikte barındırdığı şahsiyetler ve anlattığı devir açısından sosyolojik bir okumaya da olanak sunmaktadır. Köşebaşı'nın toplumsal kaynaklarına ve kültürel göstergelerine odaklanan bu çalışmada ilk olarak Henri Lefebvre ile Gaston Bachelard'ın mekân ve gündelik hayat tanımlamalarından hareketle Ahmet Kutsi Tecer'in köşebaşını bir mekân ve imge olarak seçmesinin gerekçeleri ortaya konulmuştur. Buradan hareketle Köşebaşı'nın toplumsal ilişkileri, bu ilişkilerin ardında yatan güç ilişkilerini ortaya çıkaran, bireylerin karşılaştıkları, birbirinden haberdar oldukları, güvenli hissettikleri bir mekân olarak kurgulandığı tespit edilmiştir. Ahmet Kutsi Tecer, piyeste yarattığı Favorili Pipolu, Paşazade, Hoppala Kız karakterleri üzerinden modernitenin unutturma biçimlerini görünür kılmış, gelenekleriyle bağı kopan, toplumuna ve kültürüne yabancılaşan bireyleri gelenek ve modernite ekseninde inşa etmiştir. Tecer, Rüstempaşa Mahallesi ile hatırlanabilir bir mekân yaratmış, içerisinde yürünebilen bir kent tasarlamış; hatırlanabilirliği yarattığı birden fazla mahalleli tipiyle, kolektif hafızayla, kent mimarisinin kavşaklarıyla görünür kılmıştır. Köşebaşı, hem spontane hem örgütlü bir aradaliğe sahne olan, bireylerin diğer insanların farkında olarak onlarla dostça sohbet edebildikleri bir açık görüş alanıdır. Bakkallar ise artık modernitenin tüketim mekânlarından biri değildir. Zamansızlık ve güvensizlik; bireyleri birbirinden, kültürel mekânlardan uzaklaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk tiyatrosu, Ahmet Kutsi Tecer, Köşebaşı, mekân, mahalle, esnaf, bakkal, bellek.

Forgotten Neighborhood and Tradesmen Culture: Köşebaşı Example

Arda KORKMAZ

PhD Student, Hacettepe University Faculty of Letters Department of Turkish
Language and Literature, Ankara Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4457-8632>

ROR ID: <https://ror.org/04kwvgz42>

ardakorkmaz@hacettepe.edu.tr

Citation

KORKMAZ, Arda. "Forgotten Neighborhood and Tradesmen Culture: Köşebaşı Example". *The Journal of Turkish Studies*, 53 (Spring 2025), 411-434.

Date of Submission	01.02.2025
Date of Acceptance	06.03.2025
Date of Publication	12.07.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Written by Ahmet Kutsi Tecer and described by literary researchers as a cornerstone in Turkish theater history, the play exhibits the characteristics of Ortaoyunu with the many neighborhood types and lifestyles it creates, as well as offering a sociological reading in terms of the characters it contains and the era it describes. Focusing on the social sources and cultural indicators of Köşebaşı, this study first presents the reasons why Ahmet Kutsi Tecer chose the cornerstone as a place and image, based on Henri Lefebvre and Gaston Bachelard's definitions of space and daily life. Based on this, it has been determined that Köşebaşı is constructed as a place where individuals meet, are aware of each other, and feel safe, revealing social relations and the power relations underlying these relations. Ahmet Kutsi Tecer, through the characters he created in the play, such as Favorili Pipolu, Paşazade, and Hoppala Kız, has made visible the ways modernity causes people to forget, and constructed individuals who have lost touch with their traditions and become alienated from their society and culture on the axis of tradition and modernity. Tecer has created a memorable space with Rüstempaşa Neighborhood, designing a walkable city; the memorability is made visible through the multiple neighborhood types, collective memory, and the intersections of urban architecture he created. The Köşebaşı is an open-view area where individuals can be aware of and converse in a friendly manner with other people, both spontaneously and organizedly. Grocery stores are no longer one of the consumption spaces of modernity. Timelessness and insecurity have distanced individuals from each other and cultural spaces.

Keywords

Turkish theatre, Köşebaşı, Ahmet Kutsi Tecer, space, neighbourhood, tradesmen, grocer, memory.

Giriş

Henri Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi* çalışmasıyla mekânlar ve bu mekânların nasıl şekillendikleri üzerinden geliştirdiği bir bakış ile modern toplumun yapıtaşlarını sorgulamaktadır.¹ Gündelik hayatın tanımlanması, toplumsal ilişkilerin ve bunların ardındaki güç ilişkilerinin ortaya konulması bağlamında kıymetlidir. Arif Akbaş'ın Kalekin ve Fishman'dan aktardığına göre gündelik yaşam sosyolojisinin sacayakları; insanların günlük yaşamda karşılaştıkları olayları, ilişkileri ve deneyimleri incelemek, insanların günlük yaşamdaki pratiklerini, inançlarını, alışkanlıklarını ortaya koymak, bireylerin toplumla olan ilişkilerini saptamak, kültürel pratiklerin, sembollerin ve dilin yaşam üzerindeki etkilerini açığa çıkarmaktır.² Lefebvre'nin ortaya koyduğu toplumsal mekân tanımı, mekânın sadece fiziksel bir yapıdan ibaret olmadığını, insanların etkileşim ve ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğunu belirtmektedir.³ Bununla birlikte toplumsal mekânlar, güç ilişkilerinin ve toplumsal farklılıkların temsil edildiği yerlerdir. Mekânların simgeler, imgeler ve belirli anlam katmanlarıyla da inşa edildiğini belirten Lefebvre, buradan hareketle mekânlara atfedilen sosyal ve kültürel kodların da peşine düşmektedir.⁴ Lefebvre, kent ve kır ayırımına da eğilmiş, ortaya koyduğu urbanity ve rurality terimleriyle bu ayırımın çerçevesini belirginleştirmiştir. Kentlerdeki altyapı, hizmetler ve toplumsal etkileşimler kentleri kırsal kesimden ayıran temel yönleri oluştururken kırsal kesimler, kültürel ve sosyal yapılar konusundaki muhafazakârlılıkları ile kentlerden ayrılmaktadırlar. Lefebvre burada bir dikotomi yaratmamaktadır, aksine, bir dengenin gerekliliğini vurgulamaktadır.⁵

Sosyal ve kültürel değerlerin korunmasından hareketle modernitenin bu bağlamdaki konumunu saptamaya çalışan Lefebvre'ye göre modernite; endüstrileşme, kentleşme, teknolojik hamleler ile geleneksel, toplumsal değerlerin yerine geçen bir olgudur. Yarattığı bu olumsuzluklar ile modernite, bireyler arasında yarattığı yabancılaşmanın yanı sıra çevrenin

¹ Arif Akbaş, "Henri Lefebvre'in Sosyolojisi: Gündelik Hayatın Eleştirisi", *HABITUS Toplumbilim Dergisi*, 2004, 5, 76.

² Arif Akbaş, "a.g.m.", 77.

³ Arif Akbaş, "a.g.m.", 79.

⁴ Arif Akbaş, "a.g.m.", 79.

⁵ Arif Akbaş, "a.g.m.", 80.

tahribatı, toplumsal eşitsizlik gibi meselelere de sebebiyet vermektedir.⁶ Modernitenin çağrıştırdıkları yalnızca ilerleme ve gelişme değil, aynı zamanda toplumsal değişim, dönüşüm ve çatışmadır.⁷ Gündelik yaşamın teknoloji ile birlikte kapitalist sistemler tarafından sömürüldüğünü belirten Lefebvre, bunun karşısında insanların gündelik yaşamlarının farkına varmaları ve bu düzene karşı gelmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.⁸ Toplamların parçalanmasının sebeplerinden birini mekânların işlevselleştirilmesinde ve özelleştirilmesinde gören Lefebvre, böylelikle toplumların anonimleştirildiği ve bireyselleştirildiği kanaatindedir.⁹ Buna karşılık Lefebvre, şehir hakkı olarak tanımladığı kavramla toplumun kendi alanlarını bilinçli bir şekilde üretebilme kapasitesi ve ihtiyacını vurgulamaktadır.¹⁰

Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* çalışmasında basit hayalleri, mutlu mekânın hayallerini incelemek ve ortaya koymak istediğini belirtmektedir.¹¹ Buradan hareketle bir yerseverlik tanımı ortaya koyan Bachelard, sevilen mekânlardaki insani değerin ortaya çıkarılmasına çalışmaktadır. Burada mekân, fiziksel kalıplara sıkışıp kalmış değil, yaşanmışlıkları içeren bir hüviyettir. Bachelard'ın ev temelinde kurduğu mekânsal algı, mekânların anıların ve düşlerin yaşatıldığı yer olmasıdır. Bachelard tarafından incelenen, mutluluk mekânlarıdır. Ele aldığı iç mekânlar üzerinden Bachelard, mekânın içerdiği insani değerleri ortaya çıkararak insan ruhu ile kazanılan anlamların görünür kılınmasını amaçlamaktadır. Mekânın algılanmasında hafıza ve düş kavramlarının gerekliliğini vurgulayan Bachelard'e göre düşler, yaşanmışlıklar ve anılar, mekânın anlam kazanması ve özelleşmesi için gerekli parametrelerdir. Mekân içerisinde yer alan imgeler ve metaforlar, mekânın algılanmasında önemli yapılandıdır. İmgeler ve metaforlarla birlikte yersevelik ile mekâna yüklenen anlamlar, mekânı anlam açısından zenginleştirmekte, bir varlık alanı hâline getirmektedir.

⁶ Arif Akbaş, "a.g.m.", 80.

⁷ Arif Akbaş, "a.g.m.", 81.

⁸ Arif Akbaş, "a.g.m.", 84.

⁹ Arif Akbaş, "a.g.m.", 87.

¹⁰ Arif Akbaş, "a.g.m.", 89.

¹¹ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, Kesit Yayıncılık, İstanbul 2018, 27.

Bachelard, ev temelinde kapalı mekânlara geliştirdiği bakış ile dış dünyanın tehlikelerine karşı evin bir korunma alanı olduğunu belirtmektedir. İnsan-mekân ilişkisini kuş yuvası imgesiyle açıklayan Bachelard'e göre bir kuş için yuvası nasıl sıcak ve yumuşak bir konutsa bireyler için de ev başta olmak üzere benimsenen kapalı mekânlar, bir sığınak işlevi görmektedir.¹² Yuva ve kabuk imgesiyle Bachelard, barınılan, korunulan, örtülen ve gizlenen mekânlarda hayal gücünün bireylere yakınlık göstermeye başladığını belirtmektedir. Bu durum, mekânda başlayan içsel yolculuğa işaret etmektedir. Mekânlarda yer alan köşeler; Bachelard'e göre bir kuytudur, insanın kendi hayal gücüyle baş başa kaldığı, dış dünya ile bağının koptuğu, bir sığınak görevi gören yerdir. Fiziksel mekânlara atfedilen değerler ile söz konusu mekânlar, içsel bir hâl alıp fiziksel değerlerinden uzaklaşırlar. Mekânı insanın dostu olarak gören Bachelard, nesnelerle hazırlanan poetik mekânın içsel mekâna geçişte önemli bir basamak olduğu kanaatindedir. Bireylerin bilinçaltının derinliklerinin, arzularının, korkularının, sırlarının yaşanılan mekânlara - özellikle evlere- taşındığını belirten Bachelard; kimliklerin, kişiliklerin, varoluşların mekânlarda saklı olduğunu belirtmektedir.¹³

Mekân; açık ve kapalı oluşuyla, sonsuz ve uçsuz bucaksız oluşuyla yalnızlık ya da bir arada olmak gibi anlamların yapısını vermektedir. Geçmiş, gelecek ve ânu içerisinde barındıran mekân; kültürü, tarihi ve toplumu birleştiren bir işleve de sahiptir. Toplumsal hareketler ve cemiyetle kurulan ilişkiler, sınırları belirlenmiş bir mekân içerisinde gerçekleşmektedir. Sosyal ilişkiler, mekânlarda ve mekânlar aracılığıyla açığa çıkmaktadır. Buradan hareketle Bachelard, bireyin içerisinde mutluluk duyduğu bir mekâna kendisini bağlayan ince ayrımların her birini, kendi içinde sakladığı derin gerçekliği belirlemek istemektedir. İçerisinde barınılan her mekânın evin niteliklerini barındırdığını belirten Bachelard, imgelemin ördüğü duvarların bireyin korunma sanrılarıyla bireyi rahatlattığını ortaya koymaktadır.

Lefebvre ve Bachelard'ın mekân algıları ve tanımlamaları üzerinden Köşebaşı Mahallesi'nin güç ilişkilerini ve toplumsal farklılıkları ortaya çıkaran bir mekân olduğu anlaşılır. Lefebvre'nin kentleşmenin

¹² Gaston Bachelard, *a.g.e.*, 125.

¹³ Gaston Bachelard, *Düşlemin Poetikası*, İtkaki Yayınları, İstanbul 2012, 181.

yabancılaşma ve anonimleşmeyi beraberinde getiren bir olgu olduğu tanımlamasından hareketle *Köşebaşı*'nda yer alan Favorili Pipolu, Hoppala Kız, Paşazade adlı karakterlerin belirtilen türden bir kopuş yaşadıkları görülür. Köşebaşı Mahallesi'nden bir yol geçme söylentisine karşı başta bakkal ve kahvecinin endişe ve direnişleri, mekânların işlevselleşmesine ve toplumların parçalanmasına -dolaylı yoldan da olsa- bir karşı duruştur. Lefebvre'nin kent hakkı üzerinden gerekli gördüğü karşı çıkış, metinde bu noktada belirir. Bachelard'ın kuş yuvası metaforuyla anlatmaya çalıştığı benimsenen, güvenli mekân; Köşebaşı Mahallesi'nin kendisidir. Mahalle'nin köşesinde konumlanan bu kolektif mekân, bireyler için bir sığınaktır. En son döndükleri ve birçoğunun hep orada bulunduğu yerdir. Bireylerin kimlikleri, kişilikleri, varoluşları bu mekânda tesis edilmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki ilk bölümü, Ahmet Kutsi Tecer'in sanat anlayışını, sanat anlayışında geleneğin yeri ve önemini, *Köşebaşı*'nın doğduğu temeli ortaya koyacaktır. Devamında, geleneğin yeniden inşası bağlamında piyesin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi, edebiyat araştırmacılarının değerlendirmelerinden hareketle görünür kılınacaktır. Çalışmanın devamındaki bölümü, piyesin önemli meselelerinden biri olan unutulmuş mahalle ve esnaf kültürünü, bakkal üzerinden ele alacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünden önceyse modernitenin unutturma biçimleri Cicero, Allan B. Jakobs, Maurice Halbwachs, Paul Connerton, Paul Riceour, Pierre Nora, Kevin Lynch, Umberto Eco, Henri Pieron, Jane Jacobs, Michael Walzer gibi araştırmacılar ve düşün insanlarının yorumlamalarından hareketle sıralanacaktır.

Ahmet Kutsi Tecer'de Gelenek ve Geleneğin Yaşatılması

İnci Enginün; *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* çalışmasında Ahmet Kutsi Tecer'i folklor unsurlarını şiire taşıyan şairlerden biri olarak görmekte, Ahmet Kutsi Tecer gibi öğretmen şairler vasıtasıyla halk kültürü ve edebiyatının yaygınlık kazandığını, sonraki nesillere aktarıldığını belirtmekte, burada Halkevlerinin de önemini vurgulamaktadır.¹⁴ Azime Sinem Gültekin'in aktardığına göre Sivas, Ahmet Kutsi Tecer'in mecburi hizmet için gittiği, felsefesine yön verecek ve edebî anlamda beslenmesini

¹⁴ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, 51.

sağlayacak şehir olmuştur. Sivas'ta görev aldığı süreçte tanıdığı Aşık Ruhsati; halk dilini, basit Türkçeyi, lirik ve tahassür dolu şiirlerin yazılabileceğini Ahmet Kutsi Tecer'e göstermiştir.¹⁵ Eserlerinde ihmal edilen köy ve köylüye dikkati çeken Tecer; "Orda Bir Köy Var Uzakta" şiiriyle millî değerlere, âşık tarzına, keşfedilmemiş değerlere vurgu yapmıştır.¹⁶ Ahmet Kutsi'nin Tecer soyadını alışının hikâyesini Vecihi Timuroğlu'dan aktaran Gültekin, Ruhsati'nin şiirlerinde yer alan Tecer dağlarının bu doğrultuda bir ilham yarattığını belirtmektedir.¹⁷ Gültekin; Ruhsati şiirinde yer alan inceliğin, zarıflığın, halkın duygularına eğilerek onlara hitap eden şiir algısının Ahmet Kutsi Tecer'in edebî kimliğinde de karşılık bulduğunu Ali İmren'den aktarmaktadır.¹⁸ 1948 yılında Devlet Konservatuvarına atanmasıyla Ahmet Kutsi Tecer'in folklor üzerine araştırmalarındaki yoğunluk artmaktadır.

Ahmet Kutsi Tecer; değerlerin halkta yaşadığına inanan, buradan hareketle değerlerin halkın özelinde izlenmesinin gerekliliğini vurgulayan bir yazardır.¹⁹ İlk yazısından itibaren ömrünün sonuna kadar Anadolu'yu dinleme ve onun sesini dinletme düsturunu benimsemiştir.²⁰ Görev yaptığı sıralarda Halk Şairleri Bayramı, Erdek Şenlikleri gibi etkinliklerin düzenlenmesine öncülük etmiş, böylelikle halk değerlerinin ortaya çıkmasına ve sürdürülmesine vesile olmuştur.²¹ Bu etkinlikler, Âşık Veysel başta olmak üzere birçok değerın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahmet Kutsi Tecer'in folklor alanında en çok ilgilendiği alan, köy temsilleridir. Ortaoyunu üzerine yazdığı yazılar başta olmak üzere Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun hemen her türüne eğilmiştir.²² Tarihe kök salmış halk kültürü ve geleneklerden beslenen sanat, Tecer'e göre en güçlü sanattır.²³

¹⁵ Azime Sinem Gültekin, *Ahmet Kutsi Tecer'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Ankara 2020, 4.

¹⁶ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 5.

¹⁷ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 7.

¹⁸ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 9.

¹⁹ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 26.

²⁰ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 40.

²¹ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 58-60.

²² Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 66.

²³ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 73.

Köylü Temsilleri başlığını taşıyan çalışmasıyla Türk seyirlik ve köy oyunları bağlamında ilk incelemelerden birinin icracısı olan Tecer, Türk tiyatrosu için yeni bir perspektif geliştirmiştir.²⁴ Türk tiyatrosu odağında bir eleştiri olarak alınabilecek bu metin, tiyatroda kaynağın halk ve folklor olması gerekliliğini vurgulamaktadır.²⁵ Çocukluğundan itibaren tiyatroya ilgi duyan Tecer, ilkokulda temsillerde yer almış, 1925'te Fransa'ya gönderildiğinde Batı tiyatrosunu tanımış, Türkiye'ye döndüğünde ise Ziya Gökalp'ın millî sanatlar için belirlediği ilkelere uyum ile folklor ve halk malzemesini Batı tekniği ile birleştiren bir form yaratmıştır.²⁶ Kültürün şehirli ve köylü arasındaki ayrımı ortadan kaldıracı nitelikte bir unsur olduğuna inanan Tecer; Batı tekniği ile halk malzemesini harmanlamış, folklorik unsurlarla Türkiye'nin geçirmiş olduğu sosyo-kültürel değişimleri eserlerinde yansıtmıştır.²⁷

Geleniğin Yeniden İnşası: *Köşebaşı*

İstanbul'un eski bir mahallesinde geçen ve yirmi dört saatlik bir zaman dilimi içerisinde olayların geliştiği *Köşebaşı*, Devlet Tiyatrolarında ilk kez 27 Aralık 1947'de sahnelenmiştir. Oyun, aynı zamanda *The Neighbourhood* adıyla Nüvit Özdoğru tarafından İngilizceye çevrilmiş ve Amerika'da sahnelenmiştir.²⁸ Metin And oyunun kültür kaynaklarına sıkı sıkıya bağlılığı ile biçim ve kişilerin ele alınışıyla Ortaoyunu'ndan izler ve teknikler taşıdığını belirtmektedir.²⁹ Ahmet Kutsi Tecer'in mahallede olup bitenleri sıcak ve samimi bir üslupla verdiğini belirten Metin And; yazarın yabancılaşma ile mahallenin geleneklerinin yıkılmasını, Hoppala Kız gibi karakterleri ile değişim geçiren bireyleri anlattığını belirtmektedir.³⁰ Metinde Yabancı adlı karakter üzerinden mahalleye dair yaşanan bir dramın ele alındığını belirten Ömer Atila, oyunda mahallenin renkli ve çeşitli kişiliklerinden faydalandığını dile getirmektedir. Birbirinden

²⁴ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 83.

²⁵ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 84.

²⁶ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 216.

²⁷ Öznur Çınar, *Ahmet Kutsi Tecer Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme*, Bartın Üniversitesi, Bartın 2023, 9.

²⁸ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 230.

²⁹ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 231.

³⁰ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 231.

tamamen farklı dünya görüşlerine sahip kahveci, bakkal gibi tiplerin üzerinden gündelik hayat ve insani durumlar, farklılıklar ve çeşitliliklerin anlatımı, metnin başlıca unsurlarıdır.³¹ Sevda Şener, geleneksel tiyatrodan esinlenilerek ortaya konulan bu eserin çağdaş Türk tiyatrosu açısından da önemini vurgulamış, ekonomik güvensizlik başta olmak üzere toplumun bünyesindeki değişimleri ve değer karmaşasını ele aldığını belirtmiştir.³²

Ulaşmak istediği millî tiyatro anlayışının bir tezahürü olarak *Köşebaşı*, Ahmet Kutsi Tecer'in kendi deyimiyle "Ortaoyununun tiyatro bakımından özellikleri bana *Köşebaşı*'nda ondan faydalanmayı ilham etti. Ortaoyunu biraz da İstanbul demektir."³³ Modern bir Ortaoyunu olarak kurgulanan oyun, Macit Bey'in ölümüyle başlayıp yıllar önce mahalleden ayrılan oğlunun mahalleye dönmesini, döndüğü gün babasının ölümüne ve kızının düğününe şahit olmasını, mahallenin değerlerini ve değişen duygularla çatışmasını konu edinen bir oyundur.³⁴ Oyunda Karagöz ve Ortaoyunu'nda olduğu gibi pek çok farklı mahalleli tip ele alınmış, bu tipler mahallenin yaşayışını, kültürünü ve geleneğini temsil etmiştir.³⁵ Tecer'in *Köşebaşı* Üzerine başlıklı konuşmasında oyunu Macit Bey'in hikâyesi etrafında örülmüş bir Ortaoyunu olarak nitelediğini belirten Çınar; oyunda Pişekar ve Kavuklu yerine Bakkal ve Kahveci tiplerinin karşımıza çıktığını, Pişekar ve Kavuklu'nun tekerlemesi yerine Bekçi'nin prolog ve epiloglarının yerleştirildiğini belirtmektedir. Pişekar ve Kavuklu atışmaları burada Kahveci ve Bakkal atışmaları olarak seyretmektedir.³⁶ Mahalle, geçiş döneminin yarattığı zıtlıkları imgeleyen bir unsur olarak metinde yer alırken ölümün ardından gelen doğum, mahalle için bir umudu simgelemekte, Karagöz'de yer alan ölüp dirilme pratiğini de yansıtmaktadır.³⁷

Metnin anlatımında köşebaşının bilinçli bir seçim olduğunu belirten Gıyasettin Aytaş; köşebaşını, mahallelinin gelip geçtiği ve mahalle dışıyla

³¹ Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 231.

³² Azime Sinem Gültekin, *a.g.e.*, 233.

³³ Öznur Çınar, *a.g.e.*, 10.

³⁴ Öznur Çınar, *a.g.e.*, 34.

³⁵ Öznur Çınar, *a.g.e.*, 34.

³⁶ Öznur Çınar, *a.g.e.*, 34-35.

³⁷ Öznur Çınar, *a.g.e.*, 36.

bağlantı kurduğu yer olarak tanımlamaktadır.³⁸ Mahallenin önemli uğrak yerlerinden kahvehane ve bakkal, mahallelinin olup bitenleri öğrendiği ve birbirinden haberdar olduğu mekânlardır.³⁹ Veysel Ergin'e göre oyunda mahalle kahvesi, bakkal ve sokakta görülen sıradan bir yaşam ile birlikte evlerde, kapalı odalarda yaşanan, facia ve rezaletlerle dolu ikinci bir yaşam mevcuttur.⁴⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın derlenen *Edebiyat Üzerine Makaleler*'inde *Köşebaşı* üzerine değerlendirmelerin yer aldığı görülür. Ahmet Kutsi Tecer'den metni dinledikçe çocukluğunun mahallesine döndüğünü, her gün gördüğü ve yakınlarından gelip geçtiği insanları yakınında hissettiğini belirtmiştir.⁴¹ Tanpınar'a göre metinde konuşan, hayatın kendisidir; izlenen, yavaş adımlarla akıp giden günledik hayattır.⁴² Oyun karakterlerini bütünü içinde tanımadan tanıdıklarımız olarak tanımlayan Tanpınar; bakkal, kasap, kahveci, sütçü ve bekçiyi bu kategoriye dâhil etmektedir.⁴³ Bakkal ve kahvecinin birbirinden farklı hesapları ve politikaları olduğunu belirten Tanpınar; ikisinin konuşmalarının mahalleyi mahalle olmaktan çıkarıp bir talih hâline getirdiğini, bu talihin ise iktisadi şartları bozuk bir topluluğun talihi olarak hepimizin talihi olduğu kanaatinde dir.⁴⁴

Unutulan Esnaf Kültürü: Bakkal

Köşebaşı; üç yol ağzında, bir köşebaşında, Rüstempaşa Mahallesi'nde başlamaktadır. Bachelard'ın evin köşeleri bağlamında ortaya koyduğu yorum burada, mahallenin şekillenmesi bağlamında da yapılabilir. Bilinçli bir seçim olan köşebaşı, mahalleli için bir sığınak, iç dünyadır. Yazar tarafından bakkal, "Sol tarafta, kahve ile karşı karşıya, bitişiğinde çıkmalı bir ev bulunan bir bakkal dükkânı" olarak tanımlanmakta, sokak ise

³⁸ Öznur Çınar, *a.g.e.*, 95.

³⁹ Gıyasettin Aytaş, "Ahmet Kutsi Tecer ve Tiyatro Edebiyatımıza Etkisi", *G.Ü. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23/2, 2003, 95.

⁴⁰ Veysel Ergin, "Doğumunun 112. Yıldönümünde Ahmet Kutsi Tecer'in Tiyatrolarına Tematik Bir Bakış", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)* 2/1, 56.

⁴¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, 427.

⁴² Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, 427.

⁴³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, 427.

⁴⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, 427.

bakkalın önüne kadar kapalı durumdadır.⁴⁵ Bekçinin prologu ile başlayan sahne, mahallenin sabah ritüelleri hakkında bilgi vermektedir. Mahalle bakkalı; çırak tarafından açılır, bekçi bir avuç şeker, helva ya da kaşarı yine bakkaldan alır.⁴⁶ Bunlara ek olarak bakkal; sirke, pirinç, fasulye, zeytinyağı, sardalya, limon, peynir, sigara, tuz, ekmek, francala -kepeksiz ve besin değeri düşük undan yapılan bir Fransız ekmeği- gibi ürünleri de satmaktadır. Bakkalın sattığı ekmeğin niteliği, dönemin ekonomik şartlarını göstermesi bağlamında kıymetlidir. Francala, burada bir gösterge hâlini almıştır. Söz konusu ekmeğin anlamı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da değindiği üzere ekonomisi bozuk bir toplumun talihidir. Kahve ile birlikte günün başlangıcını temsil eden ve uğranılan mekânlardan biri olan bakkal; henüz insanlar uykudayken, günün doğmadığı saatlerde açılmıştır ve kapısının önü her gün çırak tarafından temizlenmektedir.⁴⁷ Ahmet Kutsi Tecer; Karagöz ve Ortaoyunu'na benzer şekilde karakter kadrosunu kalabalık tutmuş, metinde birçok meslek koluna yer vermiştir. Buradan hareketle bakkalın süt, simit gibi ürünleri satmadığı, bu ürünlerin sütçü ve simitçi gibi karakterler tarafından satıldığı görülmektedir.

Bakkalın çırağından bakkalın bir hayli alacağı olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın tabiriyle “zaman zaman borçlu kovalamaya” çıkan bakkal, çırağı vasıtasıyla evlere servis de yapmaktadır.⁴⁸ Yazar tarafından “elli beşlik, tıknaz, başı ayaz, hafif bir şive ile konuşan adam” olarak tanımlanan bakkal, çırağını gece sinemaya gittiği için azarlamakta, sinema benzeri etkinlikleri “adam olmaya engel, hava cıva şeyler” olarak tanımlamaktadır.⁴⁹ Mahalleli Macit Bey'in ölümünü ekonomik açıdan okuyan bakkalın tavrı, dikkat çekicidir. Bakkal, vefat eden Macit Bey'in borçlarının yüksekliğinden ve üç aylıkları aldıkça borcunu ödememesinden dem vurmaktadır.⁵⁰ Macit Bey'in vefatından sonraki ritüelleri de “bir sürü masraf” olarak niteleyen bakkalın dünyayı para ekseninden yorumladığı ve manevi yönünün eksikliği öne çıkmaktadır. Öyle ki bakkal, Macit Bey'in cenazesine de gitmemiştir. Bakkalın tabiatının yanı sıra yaşanan ekonomik sıkıntılar, mahalleli ve

⁴⁵ Ahmet Kutsi Tecer, *Bütün Oyunları 1*, Mitos Boyut, İstanbul 2017, 13.

⁴⁶ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 15.

⁴⁷ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 16.

⁴⁸ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 18.

⁴⁹ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 18.

⁵⁰ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 19.

esnafı da etkilemiş görünmektedir. Çocukların bakkaldan şeker çalması, mahallenin bakkaldan alışveriş yapacaklarında yanlarında torba getirmemeleri ve bakkalın mahalleliye torba vermek zorunda olduğu için bundan şikâyet etmesi, mahallenin alışverişinde veresiye yöntemini kullanması gibi pratikler; ekonomik sıkıntıları gözler önüne seren parametrelerdir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bahsettiği talih, metnin bu izleklerinde gizlidir.

Bakkalın ekonomik sıkıntılarla birlikte endişelendiği ve zihnini meşgul eden bir diğer husus, dükkânın yola kesilecek olmasıdır. Dükkân yola giderse bakkala da çırağına da "uğurlar olacaktır."⁵¹ Düşüncelere daldığında "kelini kaşıyan" bakkal; manavın, kasabın, berberin, kunduracının da güzergâhında bulunan söz konusu yolun belediye tarafından neden işlem görmesi gerektiğini anlamamaktadır. Belediye, -söylentilere göre- Lefebvre'nin ortaya koyduğu şehir hakkını mahallelinin elinden alma girişimindedir. Bakkal; yol için geldiği düşünülen heyete "köşebaşı denince bizim bakkal"⁵² yanıtını vermekte, bakkalının elden gideceği kaygısıyla dükkânını savunmaktadır. Bakkalın heyeti karşılaması ve heyete mahalle hakkında bilgi vermek istenci; heyette "mahalle muhtarı olduğu" izlenimini uyandırmıştır. Bakkal; dükkânın tek geçim kaynağı olduğunu, üç kızı ve bir de erkek çocuğu bulunduğunu, dükkânından başka geçim kaynağı olmadığını belirterek heyetin "merhametine sığınmıştır." Mahalleye gelen heyetin antikacı olduğu anlaşıldığında rahatlayan bakkal, kendisinde de birtakım antikalar bulunduğunu belirtir ve bunları, heyete satmaya çalışır. Metnin bu bölümü; bakkal ve kahveci üzerinden işleyip piyesin ironik yanını oluşturmaktadır.

Bakkalın kahveci çırağına Macit Bey'in mahalleye geliş hikâyesini anlatması, bakkalın mahallede en az yirmi yıldır yer aldığını göstermektedir. Kahveci çırağına "haberini doğrusunu benden al" diyen bakkal, mahalledeki misyonunu da ortaya koymaktadır. Bir toplumsal mekân olarak bakkal, metinde bireyler arasındaki ilişki ve etkileşimi düzenleyen, bireylerin geçmişinden haberdar olunan, tarih ile günceli birleştiren bir mekân olarak seyretmektedir. Benzer şekilde, Macit Bey'in ölümünden oyun karakteri yaşlı kadının haberdar olması, yine bakkala

⁵¹ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 42.

⁵² Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 57.

alışveriş yapmaya geldiği sıradadır. Edindiği bilgeleri kılı kırk yararcasına araştırdığını belirten bakkal, bunu mesleğine yormaktadır. Bakkal, kime borç vereceğini bilmesi gereken kişidir.⁵³ Metnin entrik unsurlarını oluşturan vakanın yine bakkal tarafından dillendiriliyor olması, bakkalın metindeki önemini ortaya koymaktadır. Bakkal, metinde karakter anlatıcı işlevini yüklenmektedir. Macit Bey'in ikinci eşi ile oğlu arasında yayılan dedikodu -ki mahalleli tarafından yayılmıştır- metinde ilk kez bakkal tarafından dile getirilmektedir. Bununla birlikte metinde, bakkalın statüsüne dair bilgilerin verildiği de görülmektedir. Söz gelimi, Şişli'de yaşayan Paşazade'nin mahalleye gelip alışveriş yaptığı esnada bakkal ile aralarında geçen diyalog, bu bağlamda en dikkat çekici örnektir. Paşazade'nin dilini, kullandığı kavramları yanlış anlayan bakkalın statüsü bu diyalogla ortaya çıkarılmış olur.

Metinde kahveci ile bakkal arasındaki ilk çatışma, kahvecinin ağzından verilir. Kahveci, "esnaflık racununa sığmayacak şekilde" bakkalın kendisini belediyeye şikâyet ettiğini belirtmektedir. Şikâyetin sebebi, kahvecinin alkollü kullanmasıdır. Bakkal, veresiye defteri imzaladıklarını düşünerek, mahallenin okuma yazma bilmeyen insanlarına mazbata imzalatarak bu şikâyetini gerçekleştirmiştir.⁵⁴ Benzer şekilde kahveci de bakkalı şikâyet etmiş, kahvecinin şikâyetlerini ise bakkalın "ürünleri eksik tartması, sabunları ve tuzu ıslatması, sodaya kireç, gaza su, pirince taş katması" iddiaları oluşturmuştur.⁵⁵ Metin boyunca birbirlerine karşı hamleler yapan ikiliden bakkal, Sirkeci'de yeni bir dükkân açma ve bu dükkâna da kahveci çırağını ortak etme vaadiyle çırağın aklına girer, kahveciye karşı çırağını doldurur.⁵⁶ Kahveci ile bakkal arasındaki ikinci çatışma, heyetin mahalleye gelişiyi gerçekleştirir. Kahveciliğin ve bakkallığın zorluklarını heyete anlatarak dükkânlarının ellerinden gitmesine mâni olmaya çalışan ikili, bunun ters teptiğini görünce birbirlerine hakaretamiz söylemlerde bulunmaya başlarlar.

⁵³ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 22.

⁵⁴ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 29.

⁵⁵ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 29.

⁵⁶ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 46.

Modernitenin Unutturma Biçimleri

Ahmet Kutsi Tecer'in köşebaşında yarattığı Rüstempaşa Mahallesi, mekânın inşası bağlamında hatırlanabilir bir mekândır. Cicero, mekânsal belleğin üzerinde durur ve burada hatırlanabilir mekân; ev, kemer, köşe, sütun ya da sütunlar arasındaki yerler gibi kolayca hatırlanabilir yerler olmalıdır.⁵⁷ Ahmet Kutsi Tecer'in yarattığı Köşebaşı Mahallesi, Cicero'nun bu tanımına uygunluk göstermektedir. Benzer şekilde, Allan B. Jakobs'ın *Great Streets*'te ortaya koyduğu mekân tanımı, hatırlanabilir oluşuyla Köşebaşı Mahallesi'ni imlemektedir:

En güzel sokaklar, hatırlanabilen sokaklardır. İnsanda güçlü, kalıcı ve olumlu izlenimler bırakırlar. Bir şehri düşünürken, bu yaşadığımız şehir de olabilir, aklımıza hemen belirli bir sokak gelir, orada olmayı arzularız; işte böyle bir sokak unutulmazdır. Geniş sokaklar bir toplum ile tarihinin sembolleridir; toplumsal hafızayı temsil ederler.⁵⁸

Ahmet Kutsi Tecer, metinde yarattığı kimi karakterlerin adından başlayarak bir problematiği dile getirmiştir: gelenek ile kopan bağlar ve yabancılaşma. Tecer; bu meseleyi Favorili Pipolu, Paşazade ve Hoppala Kız karakterleri üzerinden verir. Beybaba'nın torunu Hoppala Kız; "zamane kızlarından biri" olarak burnu havada, paralı ve iyi dans eden bir eş isteyen görünümündedir. Bununla birlikte Hoppala Kız'daki yozlaşma dil boyutunda da kendini gösterir; Zehra, dedesine "Bonjur", "Dömi eklere", "Pentür", "Arşitektür", "Literatür" gibi ifadelerle seslenir. Hoppala Kız, Rüstempaşa Mahallesi'nin yaşam biçimini beğenmemekte ve anlamamaktadır. Mahalleli; kahveden eve, evden kahveye gitmektedir. Mahallelinin gittiği kahve ise ona göre "pistir." Hoppala Kız, kahveden başlayarak mahalleyi hakir görür:

Şu asma altı mı? Birbirinizi görmek, görüşmek istediğiniz zaman, kabul gününüz olur, dostlarınız evinize ziyarete gelirler. Başka zaman da siz onlara gidersiniz. Bu ne böyle? Şu kara serviler, bodur bir minare, türbe, mezarlık... Ruhuma kasvet çöker doğrusu."⁵⁹

⁵⁷ Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur?*, Sel Yayınları, İstanbul 2012, 14.

⁵⁸ Allan B. Jakobs, *Great Streets*, MIT Press, Amerika 1995, 9.

⁵⁹ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 58.

Bakkalı da kahve gibi pis gören Hoppala Kız, pis bakkaldan alışveriş yapmayacağını belirtir. Mahallelinin birçoğu için derin anlamlar içeren Rüstempaşa sokakları, Hoppala Kız'ın "iskarpinlerini bitiren" bir niteliktedir: "Şu sokağın haline bakın: İskarpinlerim bitti..."⁶⁰ Köşebaşının Rüstempaşa Mahallesi'ni beğenmeyen Hoppala Kız, Paris'e öykünür. Paris onun için "Eyfel, Sen Nehri, Notrdam, Monparnas, Gomonpalas, Şanzelize, Versay, Prentan, müzik, dans, opera, tiyatro, şık, şık, şık..." demektir. Rüstempaşa Mahallesi'nde kalarak hiçbir şey öğrenemeyeceğini düşünen Hoppala Kız, "geri" bulduğu Türk akademisinde kendi "istidadını" körelteceği kanaatindedir. Dedesinin gençliğin ruhunu anlayamayacağını düşünen Hoppala Kız ile Beyağabey arasında geçen şu diyalog, kültürel yabancılaşmayı göstermesi bağlamında kıymetlidir: "Beyağabey: Siz Paris'te ne tahsil edeceksiniz? Hoppala Kız: Pentür. Beyağabey: Efem? Hoppala Kız: Yani resim."⁶¹ Yozlaşan nesil, kendi içinde, ana dilden bağımsız bir jargon da yaratmıştır. Hoppala Kız'ın asıl adı, Zehra'dır. Ancak yozlaşmış akademik jargon içerisinde kendisine Zizi şeklinde seslenilmektedir. Hoppala Kız, Favorili Pipolu'ya ise Kiki şeklinde seslenmektedir. Mahalleyi bir "dekor" olarak addeden Favorili Pipolu, Hoppala Kız'ı bu dekor içerisinde "fakirlere sadaka dağıtan bir Madonna" olarak imler; mahalleyi hakir görür. Favorili Pipolu, akademinin birincisidir. Connerton, yirminci yüzyılın sonunda yaşamış birçok genç kadın ve erkeğin içinde yaşadıkları zamanın ortak geçmişi ile herhangi bir organik bağı bulunmayan bir tür daimî şimdiki zaman içerisinde büyüdüklerini belirtir. Bu yorum; *Köşebaşı*'ndaki züppe, modern görünümlü Hoppala Kız, Favorili Pipolu ve Paşazade'yi imlemektedir. Connerton'ın kolektif belleğin yok olma sebeplerini sıraladığı parametreler, çalışmamızın ana eksenini oluşturan mahalle ve esnaf kültürünün yok oluş sebeplerini de içermektedir: insanüstü hız, akılda tutulamayacak denli büyük megakentler, emek süreciyle bağı kopmuş tüketicilik, kent mimarisinin kısa ömrü, içinde yürünebilir kentlerin ortadan kalkması...⁶² Surlar başta olmak üzere şehrin duvarları, hatırlamaya elverişli yapılarıdır.

⁶⁰ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 59.

⁶¹ Ahmet Kutsi Tecer, *a.g.e.*, 60.

⁶² Paul Connerton, *a.g.e.*, 15.

19. yüzyıldan itibaren bu duvarların yıkılıp şehirlerin yeni bir form alması, unutmayı hızlandırır⁶³

Ahmet Kutsi Tecer; *Köşebaşı*'nda bakkal, kasap, kahveci, sütçü ve bekçi başta olmak üzere birçok mahalleli tipi ele almış, bu tiplerin mahallenin yaşayışını ve kültürünü oluşturduğunu göstermiştir. Maurice Halbwachs; anıların, dolayısıyla belleğin kolektif olduğunu söyler. Kişilerin fazlalığı, mahalle kültürü, bu bağlamda anıların da canlı tutulması demektir. Halbwachs'e göre en az hatırlayabildiğimiz hatıralar, yalnızca kendimizi ilgilendiren ve öznesinin yalnızca kendimiz olduğu hatıralardır. *Köşebaşı*'nın önemi burada, kolektifliğinde ortaya çıkar. Kolektif bellek, mekânda vuku bulur. Bizi çevreleyen mekân sabit olmazsa hiçbir şey aklımızda kalmayacaktır. Daha yakın, daha uzun ömürlü ve çevreni daha küçük ilişkiler, anıları canlı tutar.⁶⁴ Modernite ve postmodernite ise genişletir, büyütür, parçalar, unutturur.

Rüstempaşa Mahallesi'nden yol geçme söylentisi, bellek ve kültür bağlamında önemli bir meseledir. Mekânların değişim göstermesi, kolektif belleğin kaybı demektir. Auguste Comte, ruhsal dengemizin gün içinde temas ettiğimiz nesnelerin değişmemesinden ya da az değişmesinden ileri geldiğini söyler.⁶⁵ Bu, kalıcılık demektir. Yeninin arzusu, değişimin arzusu ve tüketim; unutmayı da beraberinde getirir. Kentli gruplar, sokakların ve binaların görüntüsü aynı kaldıkça değişme hissine kapılmazlar. Sokak ve barınılan yer arasında sürekli bir alışveriş vardır, komşuluk ilişkileri burada gelişir. Buradan hareketle yerel alışkanlıklar, değişime direnç gösterir. Kendine desteği ise mekânsal imgelerden alır.⁶⁶ Bakkal ile kahvecinin mahalleden yol geçme söylentilerine karşı direnmeleri, bu bağlamda kıymetlidir. İkili, dolaylı yoldan da olsa kolektif belleğe, mahallenin kültürüne sahip çıkmıştır. Paul Riceour; *Hafıza, Tarih, Unutuş* adlı çalışmasında "Unutuş ve Manipüle Edilen Hafıza" adlı bir başlık açar. Burada, zihinlere yapılan ideolojik müdahalelerden bahseder. Bu müdahalelerden biri, korkutmadır.⁶⁷ Bakkalın ve kahvenin yola gidecek

⁶³ Paul Connerton, *a.g.e.*, 131.

⁶⁴ Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, Heretik, Ankara 2016, 174.

⁶⁵ Maurice Halbwachs, *a.g.e.*, 159.

⁶⁶ Maurice Halbwachs, *a.g.e.*, 165.

⁶⁷ Paul Riceour, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Metis, İstanbul 2012, 491.

olması söylentisi, mahallelinin, mahalle esnafının bu korkuyla yaşaması, bir korkutma pratiği olarak Rüstempaşa Mahallesi'ne doğrudan müdahaledir.

Rüstempaşa Mahallesi; taksonomik olarak köşebaşında, mahallelinin gelip geçtiği, birbiriyle iletişim kurduğu, karşılaştığı yerde konumlanan bir mekândır. Connerton, sokakların oluşturduğu kavşakların önemine işaret eder. Sokak kavşakları bazen hoş bazen de can sıkıcı karşılaşmalara sebep olan tasnif araçları olarak işlev görür. Bu türden mahalli temasla şehir sokakları zaman içinde canlılık kazanır. Connerton, böyle bir mahallede manavdan tavsiye alabileceğimizi söyler.⁶⁸ Köşebaşı Mahallesi, Connerton'ın çıkarımlarıyla bir kavşak olarak tanımlanmış, metinde ise manavın yerini bakkal almıştır. Sokak kavşaklarının önemine dair Jane Jakobs, önemli bir noktanın altını çizer. Sokak kavşakları birbirinden çok uzağa yapıldığında mahalle olma hissini oluşturan şey ortadan kalkar, yani insanların izlediği yollar birbiriyle çakışmaz. Sokak kavşaklarını yeterince önemsememek, şehrin belleğini yeterince önemsememek demektir.⁶⁹ Kevin Lynch *Kent İmgesi*'nde sokakların, yolların, kavşakların, çarşıların önemine işaret ederek⁷⁰ bu imgelerin kentin temel elemanları olduğunu, bu tip elemanlarla donandığını belirtir. Buradan hareketle Tecer'in kenti kent yapan unsurların hemen her birini metnine aksettirerek yaşayan, hatırlanabilen bir mahalle/kent inşa ettiği anlaşılır. Yolları "alışkanlıklara bağlı olarak kullanılan bağlantılar" olarak tanımlayan Lynch, yolların bellek açısından önemini ortaya koyar. Buradan hareketle bakkal ile kahvecinin dükkânlarının yola gitmemesi adına verdikleri mücadele, birer hafıza mekânları olan yollar odağında da önem kazanır.

Köşebaşı; bireyin yaşamının doğum-düğün-ölüm döngüsünü 24 saatlik dilim içerisinde veren bir oyundur. Rüstempaşa Mahallesi'nin kültüründe doğum, düğün ve ölüm anlarında kolektif şekilde hareket edilmekte, söz konusu süreçlerin her birinde kimi değerler yaşatılmaktadır. Mahalleli, yaşamın seyri içerisindeki bu üç kırılma noktasının üçünde de bir aradadır. Pierre Nora, bir grup arkadaşıyla birlikte yaptığı *Hafıza Mekânları* (Les Lieux de Mémoire) çalışmasında kolektif hafıza ve hafıza mekânları kavramlarını bir araya getirir. Nora'ya göre hafıza, yaşayan gruplar tarafından üretilen

⁶⁸ Paul Connerton, *a.g.e.*, 35.

⁶⁹ Paul Connerton, *a.g.e.*, 36.

⁷⁰ Kevin Lynch, *Kent İmgesi*, İstanbul 2010.

yaşamın kendisidir.⁷¹ Buna göre, hafıza mekânları anımsadığımız şeyler değil, hafızanın mayalandığı yerlerdir. Hafıza, bu mekânlar içerisinde ortaya çıkar ve hafızaya ilişkin semboller de bu mekânlarda oluşur. Pierre Nora, burada bir spontane/örgütlü bir aradalık tanımı yapar. Spontane bir aradalık ideolojik bağlılıktan doğan, grup içi dayanışmayı, planlı toplantı, anma, anıt-mezar ziyaretleri, toplu ibadetler, konferans, kongre, vb. organize etkinlikleri içeren örgütlü bir aradalıktır. “Spontane bir aradalık” bir ulusun, dinsel ve mezhepsel bir topluluğun ya da herhangi bir azınlık grubunun üyelerinin belli bir coğrafya üzerinde bir arada yaşama isteğinden kaynaklanır. Nora, bu tanımlamalarıyla âdeta Köşebaşı Mahallesi’nin tanımlamasını ortaya koymuştur.

Hoppala Kız’ın bakkalı pis addederek oradan alışveriş yapmayacağını dile getirmesi, tüketim mekânları odağında bir başka problematiği ortaya koymaktadır. Umberto Eco, “A Theory of Expositions”ında artık “Ne üretiyorum?” sorusundan ziyade “Bakın, ürettiğimi nasıl pazarlıyorum” söyleminin revaçta olduğunu belirtmiş, 19. yüzyıldan itibaren pazarlamanın ve kültür endüstrisinin, metanın şeyleşmesinin altını çizmiştir. Burada da bakkalların yok oluşu, kendisinin ve sattığı ürünlerin kalitesinden çok, sıradanlaştırılmış imgesinden ileri gelir.⁷² Metropol, tüketimin ve unutmanın kendisidir. Metropolde izlenimler çabucak değişir, sadakat da azalır. Post tabiri yerini, 1973 Petrol Krizi’nden sonra yeniye bırakmıştır.⁷³ Bakkalın yerini de yeni olan marketler ya da AVM’ler almıştır. Tüketim artık disipline değil, arzulara odaklanır. Tükettirilecek, yani satılacak şey; arzulanır bir hâle getirilir. Arzulanacak şeyleri de bakkalda bulabilmek, yaratılan algılarla birlikte –Hoppala Kız örneğinde olduğu gibi- pek mümkün değildir. Tüketim için ayrılan para, birikim için ayrılan paranın çok çok üzerindedir. İnsanların refahı, alışveriş merkezlerinin durumundan anlaşılabilir.⁷⁴ Anında erişim duygusu, yirmi dört saat açık marketleri doğurmuştur. Bu da bakkalların baş edemeyeceği bir pratik olduğundan yok oluşlarını başlatan durumlardan bir diğeridir.

⁷¹ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2016, 19.

⁷² Paul Connerton, *a.g.e.*, 65.

⁷³ Paul Connerton, *a.g.e.*, 68.

⁷⁴ Paul Connerton, *a.g.e.*, 70.

Köşebaşı'nda gün, Bekçi'nin bakkaldan satın aldığı ürünlerle yaptığı kahvaltıyla başlar. Bekçi'nin sabah kahvaltısı için uygun zamanı vardır. Bakkal, mahallelinin kahvaltı yapabilmesini sağlayacak saatlerde açılmıştır. Bir başlangıç imgesi olarak bakkal; insanların birbiriyle karşılaştığı, mahalleliden haberdar olduğu, birbirine güvenerek yaşanmış olayları paylaştıkları bir mekândır. Modernite, bireyleri zamanlarını iyi kullanmaya iter. Esnaf, köy ile köyün ötesindeki dünya arasında insanlara aracılık etme misyonu benimser. Alıcılar ve satıcılar arasında, dedikodu için zaman gereklidir. Ayaküstü muhabbet edebilmek için, zamana ihtiyaç vardır.⁷⁵ Günümüzde insanların zamanlarının yokluğu da bakkalların yok olmasına sebebiyet vermiş, bakkalın günün başlangıç imgesi olmasına, kahvaltılar yapıp sohbetler edilen mekân olmasına engel olmuştur. Modernitenin zaman kavramı, insanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olmuştur, denilebilir. Toplumların hatırlayabilmesi ve ilişki kurabilmesi için güven duygusu da mühimdir. Bu duygu; tarihsel devamlılığı sağlar, beklentilerin yani gündelik yaşamın yönlendirilmesini sağlar. İlkelerin asıl bileşeni, güvendir.⁷⁶ İnsanların birbirine karşı güveninin kalmaması da sosyalleşememesine ve sosyalleşme mekânlarının ortadan kalkmasına sebebiyet vermektedir.

Bilişim teknolojileri de kültürel belleği olumsuz yönde etkileyebilir. Henri Pieron, *Belleğin Evrimi* çalışmasında İskenderiye Kütüphanesi'ndeki gibi bilgi bolluğunun unutmaya sebebiyet vereceğini düşünmektedir.⁷⁷ Özel hizmetlilerin yerini, mekanik aletler almıştır. Bakkallar, marketlerdeki görevliler; bu bağlamda yok olan grubu oluştururlar. Günümüzde yemek siparişi verebileceğimiz, alışveriş yapabileceğimiz uygulamaların varlığı; bakkala olan ihtiyacı yok etmiştir, denilebilir. Modern dünya devasa bir emek sürecinin ürünüdür; buna rağmen modernitenin unuttuğu ilk şey o emek sürecinin kendisidir.

Rüstempaşa Mahallesi'nin bir açık alan olarak değeri de söz konusudur. Michael Walzer, şehrin dokusunu ikiye böler. İki sacayağından biri olan açık görüşlü alanlar; pazarlar, meydanlar, canlı sokaklar, kaldırımdaki kafeler, parklardır. Bu alanlar; daha sakin olduğumuz, diğer

⁷⁵ Paul Connerton, *a.g.e.*, 73.

⁷⁶ Paul Connerton, *a.g.e.*, 81.

⁷⁷ Paul Connerton, *a.g.e.*, 91.

insanların farkında olduğumuz, onlarla dostça sohbetler edebildiğimiz alanlardır.⁷⁸ Köşebaşı, böyle bir alandır. Bu alanlara araba girerse meydanların işgaline sebebiyet vermiş olur. Otoyollar, yirminci yüzyılın piramitleri olarak adlandırılırlar. Ahmet Kutsi Tecer, piyeste yarattığı mahalleden yol geçme tehlikesi izleği ile Lefebvre'nin ortaya koyduğu kent hakkını, bakkal ve kahveciye, dolaylı yoldan da olsa savundurmıştır.

Köşebaşı mahallelisi, yaşadığı yerde çalışır. Mahallelinin iş yerleri ile evleri arasındaki mesafe, yürüme mesafesidir. İş yeri ile evin farklı kümelerde konumlandırılması, birbirinden uzaklaştırılması; unutmayı hızlandıran parametrelerdir.⁷⁹ Köşebaşı'nın avantajlarından biri de burada kendini göstermektedir. Geçmişin proleteryası, sendikal problemlerin çözümü için publarda toplanırdı.⁸⁰ Burada bahsedilen, bir kapalı mekânın misyonudur. İşçiler, buralarda bir sınıf bilinci geliştirmişlerdir. Köşebaşı'nın bakkal ve kahvesi; metinde böyle bir misyonu üstlenmektedir.

S o n u ç

Ahmet Kutsi Tecer, *Köşebaşı*'nda, bakkal aracılığıyla mahallenin canlı bir tarihini yazmıştır. Bakkala girip çıkanlar, mahalleyle ilgili gelişmelerden haberdar olmuş, mahallenin ilişkileri ve yapısı bakkal aracılığıyla ve bakkalda düzenlenmiştir. Mahallede gün, bakkalın açılışı ile başlamış; mahalleli, günlerinin ilk pratiklerini bakkal aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bakkal, metinde bir başlangıç imgesi olarak yer almıştır. Bir karakter anlatıcı olarak bakkal, metnin yapıtaşını oluşturan vakayı ilk kez dillendirmiş; bir toplumsal mekân olarsa bakkal, bu yönüyle bireyler arası etkileşimi sağlamış; Lefebvre ve Bachelard'ın mekân algılarına uygunluk göstermiştir. Bakkal, Lefebvre'nin ortaya koyduğu güç ilişkileri ve farklılıkların da timsali olmuştur. Paşazade ve Bakkal arasında yaşanan diyalog, bunun en bariz örneğini oluşturmaktadır. Toplumların parçalanmasının mekânların özelleştirilmesi ve işlevselleştirilmesi ile gerçekleşeceğini belirten Lefebvre'nin yaklaşımından hareketle bakkal; metin boyunca hüviyetini korumuş, yol geçme söylentisine karşın varlığını sürdürmüştür. Böylelikle bakkal, toplumsal birliğin korunması bağlamında önemli bir parametre olmuştur.

⁷⁸ Paul Connerton, *a.g.e.*, 113.

⁷⁹ Paul Connerton, *a.g.e.*, 104.

⁸⁰ Paul Connerton, *a.g.e.*, 105.

Lefebvre'nin moderniteyi toplumsal değişim, dönüşüm ve çatışma unsuru olarak görmesinin karşılığı metinde Beybaba'nın torunu Zehra örneğinde kendini göstermektedir. Bakkal başta olmak üzere mahalleyi oluşturan unsurların her birini çağ dışı gören Zehra, bakkalı da "pis, pis, pis mahalle bakkalı" olarak nitelemiştir ancak mahalle, bakkal ve kahve başta olmak üzere geleneklerine sahip çıkmış; Zehra ve Favorili Pipolu örnekleri dışında yozlaşan bir karaktere geçit vermemiştir. Bakkal, Bachelard'ın yaklaşımına koştur olarak toplumu, tarihi ve kültürü birleştiren bir mekân olmuş; sosyal ilişkiler bakkalda ve bakkal aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bakkal, mahallelinin teklifsiz konuşabilmeleri ile bir sığınak görevi görmüş; köşebaşında, bir köşede yer alarak, mahallelinin mahalle dışındaki dış dünya ile bağını kopararak bir koruma alanı oluşturmuştur.

Bakkal, yoğun olarak kahveci ile çatışan bir izlenim vermektedir. Bu çatışma, geleneksel bir unsur olduğu gibi mahalle yaşamındaki karşılık ilkesi üzerinden de okunmalıdır. Bakkalla kahveci arasındaki kutupluluk, mahalleliyi rahatsız etmemektedir. Bakkalla kahvecinin arasında, karşılıklı esnaflar olmalarından ileri gelen bir alma-verme ilişkisi söz konusudur. Ortaoyunu'ndaki Pişekar-Kavuklu ikiliğinin yaratıldığı karakterlerden biri olarak bakkal, paraya önem verir görünmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bakkalın tabiatı ile birlikte yaşanan ekonomik sıkıntılardır. Metin boyunca "bu devirde borçlu olmak suç değil", "borçsuz adam mı kaldı?" gibi söylemler yer almış; yazar, metnin yazıldığı dönemin ekonomik sorunlarını tek bir ekmek göstergesi üzerinden dahi metne aksettirmiştir. Metnin kaleme alındığı dönem, II. Dünya Savaşı'ndan henüz çıkılan bir zaman dilimine denk düşer. Türkiye Cumhuriyeti devleti, savaşa katılmasa da savaşın getirdiği ekonomik buhranı hissetmiştir. Bununla birlikte söz konusu yıllar, Soğuk Savaş Dönemi'nin baş göstermeye başladığı yıllardır. Bu bağlamda metnin kurgusunda tipler üzerinden verilen arada kalma hâli, sosyolojik ve konjonktürel bir anlam da ifade etmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, metnin "bizden olan yanının" bu talihi anlatımında olduğunu kaydetmiştir. Buna ek olarak bakkal, ekonomik kaygılarla dükkânının elden gitmesine engel olmaya çalışırken Lefebvre'nin tanımladığı "şehir hakkını" da savunmuş, böylelikle mahallenin varlıklarından olan bakkalı koruyarak mahallenin dinamiklerine -dolaylı yoldan da olsa- sahip çıkmıştır. Metinde bakkalın anlatımının getirilerinden bir diğeri, metnin sosyolojik ve iktisadi okumalara da açılmasıdır. Söz

gelimi, metnin kaleme alındığı 1947 yılında bir bakkal dükkânında nelerin satılıp nelerin satılmadığı Köşebaşı aracılığıyla açık bir şekilde görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, Arif, "Henri Lefebvre'in Sosyolojisi: Gündelik Hayatın Eleştirisi", *HABITUS Toplumbilim Dergisi*, 5, 2024, 73-94.
- AYTAŞ, Gıyasettin, "Ahmet Kutsi Tecer ve Tiyatro Edebiyatımıza Katkısı", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/2, 2003, 87-97.
- BACHELARD, Gaston, *Düşlemin Poetikası*, İthaki Yayınları, İstanbul 2012.
- BACHELARD, Gaston, *Mekânın Poetikası*, Kesit Yayıncılık, İstanbul 2018.
- CONNERTON, Paul, *Toplamlar Nasıl Anımsar?* Ayrıntı, İstanbul 1999.
- CONNERTON, Paul, *Modernite Nasıl Unutturur?* Sel, İstanbul 2012.
- ÇINAR, Öznur, *Ahmet Kutsi Tecer Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme*, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2013.
- ENGİNÜN, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- ERGİN, Veysel, "Doğumunun 112. Yıldönümünde Ahmet Kutsi Tecer'in Tiyatrolarına Tematik Bir Bakış", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)* 2/1, 2013, 49-72.
- GÜLTEKİN, Azime Sinem, *Ahmet Kutsi Tecer'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- HALBWACHS, Maurice, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, Heretik, Ankara 2016.
- JAKOBS, Allen B., *Great Streets*, MIT Press, ABD 1995.
- LEFEBVRE, Henri, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Metis Yayıncılık, İstanbul 2007.
- LEFEBVRE, Henri, *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, Sel, İstanbul 2010.
- LEFEBVRE, Henri, *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*, Sel, İstanbul 2010.
- LYNCH, Kevin, *Kent İmgesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- NORA, Pierre, *Hafıza Mekânları*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- RICEOUR, Paul, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Metis, İstanbul 2012.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977.
- TECER, Ahmet Kutsi, *Bütün Oyunları 1*, Mitos Boyut, İstanbul 2017.
- TİMUROĞLU, Vecihi, *Ahmet Kutsi Tecer Kişiliği, Sanat Anlayışı ve Tüm Şiirleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1980.